

Закон про науку

Вимоги світової економіки, процеси глобалізації змінили місце й ставлення світового суспільства до науки і до науково-технічної сфери. Це тренд сьогодення. Наука, що є базисом промислової індустрії, наразі майже докорінно змінює структуру світової економіки. Прискореними темпами йде розвиток ІТ-галузі, сфери нано- та біотехнологій, нової якості набуває сфера послуг, освіти, медицини, інформації. Зростає наукоємність ВВП, збільшується кількість новітніх науково-технічних галузей, невинно нарощується частка коштів, що йде на фінансове та ресурсне забезпечення науково-технічної діяльності. Закономірним відгуком на ці процеси став нещодавно прийнятий Верховною Радою Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність», головною метою якого є створення необхідних передумов для входження української науки у європейський науково-дослідний простір. Однак у процесі розробки Закону і після його прийняття тривали і досі тривають суперечки щодо того, чи дійсно він є реформаторським, чи правильні механізми змін у нього закладено, чи достатньо їх. За словами голови Комітету ВР з питань науки та освіти, представника «Народного фронту», Л. Гриневич, під час розробки документа важливо було врахувати принципи чесної конкуренції та бюджетної прозорості, академічної мобільності дослідників, а також створити умови для обміну науковою інформацією та налагодження партнерських стосунків у сфері наукових досліджень та розвитку технологій. Водночас вона зазначила необхідність удосконалення закону, зокрема, ідеться про розширення прав наукових закладів, покращення соціального статусу вчених, а також залучення молодих учених до формування наукової політики. «Наше головне бажання – відкорегувати систему управління, об'єднати наукову сферу України, яка зараз фрагментована, розбалансована і живе своїм життям, що не відповідає державним інтересам і потребам економіки», – підсумувала голова комітету.

Міністр освіти і науки України С. Квіт також наголосив на важливості прийняття нового Закону для розвитку держави та підкреслив, що даний Закон пропонує суттєво змінити наукову сферу країни. Керівник департаменту науки зазначив, що реально витрати на науку сьогодні становлять 4,2 млрд грн на рік, тобто, менше ніж 200 тис. дол. США, що становить всього 0,25 % від українського ВВП, до того ж 60 % із цієї суми припадає на Національну академію наук і лише 10 % – на всі українські університети разом узяті. Для порівняння він навів цифри щодо фінансування науки в інших країнах. Виявилось, кошти, що виділяються для одного найменшого європейського університету, більші, ніж узагалі витрачається на ці заклади в усій нашій державі. У Польщі, наприклад, на науку йде на рік 5 млрд дол., у Росії – 20, у Китаї – 80 і в США – 350.

За словами міністра, в Україні, на жаль, за таких умов спостерігається зворотний процес – замість розвитку йде деградація, і наука з освітою

потерпають найбільше. Згідно зі статистичними даними тільки за останні 10 років кількість наукових установ України скоротилася наполовину, наукоємність ВВП – теж удвічі і це найнижчий показник у Європі. Як наслідок, лише за останній рік чисельність зайнятих у науково-технічній сфері скоротилася на 11 %, а кількість дослідників – на 10 %. І цей процес невпинно триває. «Фактично ми не фінансуємо наукові дослідження в сучасному розумінні цього слова. Кошти, які ми витрачаємо, лише так-сяк підтримують життєдіяльність системи», – констатував С. Квіт. Тому в прийнятому Законі пропонується фінансувати всі наукові дослідження в усіх інституціях, і університетах, і наукових установах, з одного фонду – Національного фонду досліджень. Також буде створено Національну раду з питань розвитку науки і технологій, що формуватиме державну політику у сфері наукових досліджень. «Ця державна політика стосуватиметься інтеграції науки й освіти. Тобто, будуть створюватися якісно нові інфраструктурні підрозділи за кращими світовими зразками, зокрема, наукових інноваційних екосистем. Академічні інститути та університети відкриватимуть спільні магістерські, докторські програми», – наголосив С. Квіт.

Народні депутати, підтримавши урядовий законопроект, зазначили – це «розумний шлях, який не ставить за мету знищення окремих елементів наукової інфраструктури, що склалася за радянські часи, а повинен змусити і Національну академію наук України, і галузеві академії наук запрацювати».

Зокрема, народний депутат І. Кириленко підкреслив, що завдяки науці та науково-технічному прогресу здійснюються економічні та соціальні прориви, тому питання забезпечення розвитку науки є надзвичайно актуальними на сьогодні. На його думку, закон враховує ситуацію, яка наразі склалася з науковими кадрами, зокрема, з впливом талановитих молодих науковців за кордон. «Положення закону містить низку нововведень, спрямованих на покращення соціального статусу науковця і пенсійного забезпечення, і головне, у ньому передбачено, що 2025 року фінансування наукової сфери зі всіх джерел має вийти на рівень 3 % ВВП», – зазначив нардеп. З ним погоджується і народний депутат О. Скрипник («Самопоміч»), який зауважив, що цей Закон є найбільш фундаментальним, оскільки робоча група, яка працювала над ним, використала в ньому всі найкращі ідеї з чотирьох попередніх законопроектів, що їх було зведено в проєкті, запропонованому Міністерством освіти і науки.

Нагадаємо, що з чотирьох зареєстрованих у ВР законопроектів саме кабмінівський документ став «прохідним», більше того, як зауважила голова Комітету з питань науки і освіти Л. Гриневич, «епохальним». Утім, як впливає з бурхливого обговорення наукової громади, прийнятий Закон має як переваги, так і недоліки. Так, зокрема, законопроект «Про наукову і науково-технічну діяльність» (№ 2244а), підготовлений МОН на основі законопроекту, розробленого групою народних депутатів на чолі з Л. Гриневич (торік, до речі,

цей законопроект було відкликано з парламенту), після представлення, відразу наразився на шквал критики, насамперед, з боку науковців. Від самого початку розробникам закидали «монополізацію управління наукою», надмірну зарегульованість, намагання поставити в залежність від чиновників діяльність учених і, зокрема, НАН України. Авторам дорікали за кулуарність обговорення, за те, що проект «з голосу» було винесено на розгляд Кабміну, за те, що його буквально до останнього приховували від наукової спільноти з наміром проштовхнути у Верховній Раді. Зрештою, цей законопроект пройшов непростий шлях доопрацювання і «відшліфовування». Як зазначив заступник міністра освіти і науки М. Стріха, наразі він акумулює пропозиції наукового середовища в дуже широкому діапазоні – університетів, Національної академії наук, галузевих академій, «Реанімаційного пакета реформ», громадських наукових організацій тощо. Він є відповіддю на виклики часу і сприяє реалізації бажання зробити Закон дружнім до науковців, бо, крім фатального недофінансування науки, маємо ситуацію, коли чинне законодавство до цих діячів – просто вороже. «Цей закон не є радикально реформаторським, – відверто визнав М. Стріха. – Проте політичні обставини такі, що жоден радикально реформаторський закон на сьогодні не пройде. А прийняття цього закону (№ 2244а) означає рух у правильному напрямку (демократизація, Європа, нові організаційні форми й гарантії для вчених)». За його словами, «у законі введено норму про представництво на загальних зборах НАН людей, обраних від наукових колективів, – в академії боролися за неї майже чверть століття! Крім того, ліквідовано доплати (лишень для новообраних академіків і членкорів), несправедливість яких стала притчею во язицях...»

Але які ж новації Закону? Одне з найсуттєвіших нововведень – створення Національної ради з питань науки і технологій. Передбачається, що вона має бути не лише верховним органом громадського контролю у сфері науки, а й механізмом, платформою для ефективної взаємодії між представниками наукової громадськості, органів виконавчої влади, економіки та бізнесу. Також новаціями є й створення Національного фонду досліджень, Ради молодих вчених, підвищення соціального статусу вченого, запровадження нових форм дослідницької інфраструктури, що передбачено Угодою про асоціацію з ЄС та участю в Рамковій програмі ЄС з наукових досліджень та інновацій «Горизонт 2020» тощо. На думку авторів Закону, це ті реальні інструменти, які покликані і можуть стати стартовим майданчиком для втілення яскравих новаторських ідей і розробок.

Відрізняється даний Закон і способом обрання членів Наукового комітету (НК) Нацради, голови Національного фонду досліджень, директорів наукових установ. Так, запропоновано обирати Ідентифікаційний комітет (конкурсну комісію для обрання вчених до складу Наукового комітету) з вітчизняних учених за квотним принципом.

Проте народні депутати О. Березюк, О. Скрипник і О. Сотник вважають це одним з недоліків Закону та пропонують принципово новий механізм обрання вчених до складу НК Нацради – за допомогою європейської процедури: до складу Ідентифікаційного комітету мають входити провідні європейські вчені, що дасть змогу запобігти конфлікту інтересів, уникнути просування «своїх» людей. На їхню думку, саме така процедура обрання до Наукового комітету Нацради є першим і визначальним кроком у реформуванні наукової сфери та її інтеграції у європейський дослідницький простір. А академік В. Кухар, аналізуючи цей Закон, зазначив: «Кабмінівський документ у багатьох випадках скоріш нагадує “статут внутрішньої караульної служби збройних сил”, де все розписано, регламентовано...».

Свою позицію висловив і народний депутат С. Тарута: «Закон містить низку положень, з якими не можна погодитися. Це стосується самоврядування в науці, академічних свобод, дерегуляції, звільнення вчених від адміністративних пут. Потреба економіки, культури, політики в талановитих і мотивованих науковцях сьогодні, як ніколи, відчутна, а ми постійно втрачаємо найкращі мізки нашої країни. Необхідно розробити принцип для реєстрації наукового бізнесу, тобто створення малих наукових підприємств, що забезпечить можливість швидкої, динамічної й успішної комерціалізації наукових досліджень. Це миттєво позначиться на якості нашого життя, дасть можливість талановитим, інтелектуально розвиненим людям знайти сенс у роботі на батьківщині».

«На жаль, прийнятий закон не вирішує завдань реформування науки, не є концептуально новим, – переконаний академік В. Семиноженко. – Це радше латання старої свитини...». Він вважає, що в Законі нашим молодим науковцям пропонуються не перспективи, а квитки на виїзд за кордон. «Який “розумник” написав, що єдина соціальна гарантія – це те, що “оклад вченого має бути не менше відповідного посадового окладу викладача вищого навчального закладу”, який, до речі, нічим не гарантовано!? – дивується він. – Зрозуміло, що швидко знайти вихід з того економічного провалля, в якому ми зараз перебуваємо, не вдасться. Тому потрібно негайно зняти всі обмеження, в які затиснено сьогодні інноваційне поле. Не треба робити заручниками цього всю країну і майбутнє науки». За його словами, «кабмінівський» закон – печерна пострадянська новація, яку спрямовано тільки на те, аби зосередити у своїх руках управлінські функції академією, інститутами тощо, тому прийняття Закону – це велика помилка, примітивна пастка для науковців, яка дає нуль гарантій того, що відбудуться реформаторські зміни у сфері науки.

Проте народний депутат Л. Гриневич, голова Комітету ВРУ з питань науки і освіти, запевняє, що прийняття Закону «Про наукову та науково-технічну діяльність» передбачає партнерство держави та приватних інвесторів у галузі наукових інновацій та винаходів, що дасть українським науковцям

можливість гідно заробляти, не залишаючи батьківщину, сприятиме комерційному розвитку наукової галузі і дасть змогу створити нову платформу для розквіту української науки. Закон № 2244а спрямовано на модернізацію законодавчого забезпечення сфери наукової та науково-технічної діяльності і передбачає створення нових підходів до управління і фінансування у науці, а саме:

- забезпечення ефективності та прозорості при здійсненні наукових досліджень і розробок та за умов їх фінансування;

- підвищення рівня ефективності взаємодії представників наукової громадськості, органів виконавчої влади та реального сектору економіки у формуванні та реалізації єдиної державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності;

- створення законодавчого підґрунтя для комерціалізації результатів фундаментальних наукових досліджень, прикладних наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок, що здійснюються державними науковими установами.

Жваве обговорення Закону про науку і його прийняття зайвий раз доводить, що українському суспільству не байдуже до долі науки, без якої Україна не зможе відбутися як успішна держава. А наука може розвиватися тільки за вільного функціонування. «Принцип Гарнака» – за іменем одного з визначних президентів відомого Товариства наукових досліджень ім. М. Планка – за яким розвивається одне з найбільш успішних наукових об'єднань світу (до речі, його структура майже повністю відповідає структурі НАН України), стверджує, що найкращу науку робить найкращий учений, що вільно визначає напрями досліджень, має сучасну дослідницьку інфраструктуру та можливість залучення найбільш талановитих молодих учених. Стосовно ж нашої системи, то перш ніж ламати щось, необхідно двічі подумати – надто вже нестабільна ситуація, яку легко зробити необоротною. Краще навести лад у тому, що є, проаналізувавши детально та фахово наявний стан речей, у тому числі, за допомогою європейських партнерів, та розвинувши власну стратегію розвитку держави в цілому і науки, зокрема.

Що ж до євроінтеграції української науки та відповідності нового Закону цьому вектору, то Європа вже будує єдиний європейський науково-дослідний простір і переходить до ефективного його використання для інновацій. Фактично будується система Кремнієвої долини в масштабі всієї європейської спільноти, у якій використовується концепція «потрійної спіралі» для інноваційної системи: тісна взаємодія влади, бізнесу та науки (з освітою включно). До речі, одними з важливих інтегральних показників виконання пріоритетів ERA є постійне збільшення інвестицій у дослідження та зростання кількості дослідників відносно кількості всього працюючого населення. Необхідність забезпечення неперервності збільшення інвестицій у дослідження

в різні роки, особливо кризові, потребує коригування державного фінансування досліджень у бік його збільшення. Отже, аби ефективно долучитися до європейського дослідницького простору та побудувати інноваційну систему України (як елемента європейської та світової системи), конче необхідно створити систему взаємодії влади й науки. Тому в новий Закон закладено створення двопалатної Національної ради з питань розвитку науки та технологій (за аналогом тієї, що функціонує в Німеччині). Вона й має виконувати цю функцію, але тільки в тому випадку, якщо до її наукового комітету увійдуть найкращі вчені. Визначити їх у корупційній Україні, де тисячі людей отримали наукові ступені без власне наукової роботи, є нетривіальним завданням. Але є надія, що, за підтримки іноземних колег-науковців, Україна з ним таки має впоратися (*Кривецький О. Закон про науку // Центр досліджень соціальних комунікацій (<http://g.ua/NauT>). – 2016. – січень*).